

Братислав Иванов

ЯПОНСКАТА РЕЛИГИЯ

София, 2014

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Братислав Иванов, автор, 2014
© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-424-2 (мека подвързия)
978-619-152-425-9 (твърда подвързия)

БРАТИСЛАВ
ИВАНОВ

ЯПОНСКАТА РЕЛИГИЯ

日本
の
宗
教

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
ВЪВЕДЕНИЕ.....	9
Време и хронология.....	9
Периодизация.....	13
Географски сведения.....	16
ШИНТОИЗЪМ.....	19
Светът на ками.....	19
Форми на шинтоизма	23
Извори за ранния шинтоизъм.....	26
Ками и космология.....	34
Сакрални обекти и храмове.....	44
Духовни институции	64
Празници и ритуали	66
Приношения	71
Молитва и символичен пир	74
Празници за децата	75
Шинтоистка етика и сотириология	78
БУДИЗЪМ	81
Увод в будизма	81
Начало на японския будизъм.....	89
Периодизация и първи школи.....	92
Чан и дзен.....	94
ДРУГИ РЕЛИГИИ	99
Конфуцианство	99
Неоконфуцианство	103
Даоизъм.....	105
Християнство	107

ДИАЛОГЪТ	111
Началото	111
Асука и Нара	114
Хейан	121
Камакура	125
От Кенму до Едо	140
Едо	148
Мейджи и Тайшъо	158
Тъмната долина	163
Следвоенният период	165
МАНТАЛИТЕТ И МОРАЛ	169
Манталитет и култура	169
Манталитет и религия	174
Морал и нравствен избор	176
БИБЛИОГРАФИЯ	179
ПОКАЗАЛЕЦ	185

ПРЕДГОВОР

Въпросът за конфесионалната принадлежност, зададен на японците, ги кара да се чувстват притиснати в ъгъла, тъй като изборът между шинтоизъм и будизъм би означавал влизане в матрицата на чуждия за тях монотеистичен модел. Както подчертава основоположникът на японското сравнително религиознание Като Генчи (2011), тъй като японският будист по рождение е японец, той е също така и шинтоист.

Западът по принцип е склонен да разглежда развитието на собствената си цивилизация като общовалиден модел – една несъмнена проява на евроцентризм, критикувана още от Освалд Шпенглер (1880–1936). В случая евроцентрична е тезата за корелация между степента на общественото развитие и религията, като анимизмът и политеизмът се свързват с т.нар. примитивни общества. Но политеизмът и анимизмът са основни характеристики на шинто, а едва ли някой би определил Япония като примитивно общество.

От началото на трийсетте години на миналия век до края на Втората световна война – период, известен под образното название *тъмната долина* (курай танима) – японските политици отреждат на шинтоизма важно място в ширещата се тогава националистическа пропаганда. След края на войната това дава основание на окупационните власти да включат шинтоизма сред основните виновници за милитаризирането на Япония – една идеологема, възприета не само от страните-победителки, но първоначално и от някои японци. Едва от осемдесетте години на XX в. интересът към шинтоизма се възражда, но много от стереотипите все още са живи. Често значението на шинтоизма се подценява с аргумента, че самите японци рядко употребяват термина *шинто*. На това бих възразил, че този термин не се среща и в първата японска конституция, приета през 1889 г., но няма никакво съмнение, че тя е пропитана именно с духа на шинтоизма.

Случайно или не, през първото десетилетие на ограничителната политика, провеждана спрямо шинтоизма, в средите на бийтпоколениято се ражда митът за дзен, който през следващите години се разпространява из целия западен свят. Още през далечната 1959 г. Умберто Еко споделя мнението, че в Западна Европа дзен е издигнат в култ (*una fase culturale*).

Към края на миналия век дзенбудизмът преминава и българската граница, като много скоро след това се очертава тенденция с него да се обясняват едва ли не всички явления в японската култура.

Въпросът за японската религия си остава повече или по-малко бяло поле в нашата японистика. Въпреки че има публикации, засягащи тази тема, някои от тях съдържат множество смущаващи твърдения. Можем да прочетем например, че първата част на хрониката *Нихонги* завършва с действията на император Муремицу, както и не по-малко неочакваното „откритие“, че през 520 г. Бодхидхарма се заселва в Пекин. Всъщност император на име Муремицу нито е съществувал, нито пък се споменава в *Нихонги*, а Бодхидхарма никога не се е заселвал в Пекин.

Книгата, която се предлага на вниманието на читателите, е първото българско изследване, посветено изцяло на японската религия. Основната теза на автора е, че историята на японската религия може да се представи като диалог между шинтоизма, естествено възникнал на японските острови, и привнесените по-късно континентални религии. Подчертава се, че шинтоизмът е онази духовна константа в историята на японския народ, благодарение на която от различните религиозни традиции се синтезира единна етнокултурна цялост. Специално внимание е отделено на влиянието, което религиозният синкретизъм е оказал върху духовния живот на нацията. Разгледани са хайку поезията, чайната церемония и сухите градини, традиционно свързвани с естетиката на дзенбудизма, отделна глава е посветена на японския манталитет.

Книгата е предназначена за всички, които се интересуват от историята и културата на Япония.

Проблемите на транскрипцията са изложени подробно в предговора към книгата *Японската цивилизация* и тук се споменават само някои особености: меките японски съгласни /ж, ч, ш/ се предават с буквите **я, ю** пред /а, у/ и с **ъ** пред /о/; дългите гласни и двойните съгласни обикновено не се предават, но този принцип е нарушен при въвеждането на някои имена и основни термини; когато морфемната граница минава между /й/ и /а/, както е в думата *Хейан*, се пише **йа**, а не **я**; японската съгласна /н'/, която е винаги твърда, се предава чрез апостроф.

Преводите от японски са направени от автора, а цитатите от китайската класика са преведени от руски или английски, като са сверени и със следните български издания: *Конфуций. Беседи и размисли* (2006); *Древнокитайска литература* (2005). Използвам възможността да благодаря на София Катърова за винаги компетентните консултации.

Братислав Иванов

ВЪВЕДЕНИЕ

ВРЕМЕ И ХРОНОЛОГИЯ

*Единственото истинско измерение
на света е животът, който се намира
във водовъртежа на вечното ставане.*

Фридрих Ницше

Времето е изключително сложен феномен, към който много точно прилягат думите на Лайбниц, че хората често използват метафизични понятия, ласкаейки се, че разбират онова, което всъщност са се научили само да назовават. Тук ще разгледаме накратко само аспектите на категорията *време*, които са пряко свързани с темата на тази книга.

Нека си припомним известната шега на Айнщайн, че време е това, което показва часовникът. Разбира се, тази шега не разкрива същността на феномена *време*, но ни насочва към важни характеристики на т.нар. линейно време – хомогенност и безкрайна членимост на сегменти с различна продължителност. За нашите цели линейното време може да бъде представено като вектор, ориентиран от миналото към бъдещето. Дължината на вектора дава представа за изминалото време от някаква точка, приета за начало, до който да е последващ момент. Тази дължина се измерва в единици, основани върху периодичното движение на небесните тела – обикновено на Слънцето или Луната. Различните точки на вектора съответстват на различни моменти във времето и по този начин всяко събитие може да се локализира и да се измери неговата продължителност. За начало на вектора (линейното време) обикновено се взема важно историческо събитие, което може да е различно в различните цивилизации. Поредността на годините, отчетена спрямо това събитие, се нарича летоброене. Така стигаме до линейното летоброене, на което е основана историческата хронология.

В християнския свят летоброенето е по Рождество Христово, което се приема за граница във времето, като броят на годините нараства и към ми-

налото (пр.Хр.), и към бъдещето (сл.Хр.). Среща се и линейно летоброене, в което времето нараства от Сътворението към Страшния съд.

В Япония се използват два типа линейно летоброене – християнското (западното) летоброене и летоброенето по легендарното начало на японската държава, което се отнася към 660 г.пр.Хр. И в двата случая границата във времето се означава с термина *киген*. В миналото японците са използвали и друг вид време, наречено циклично.

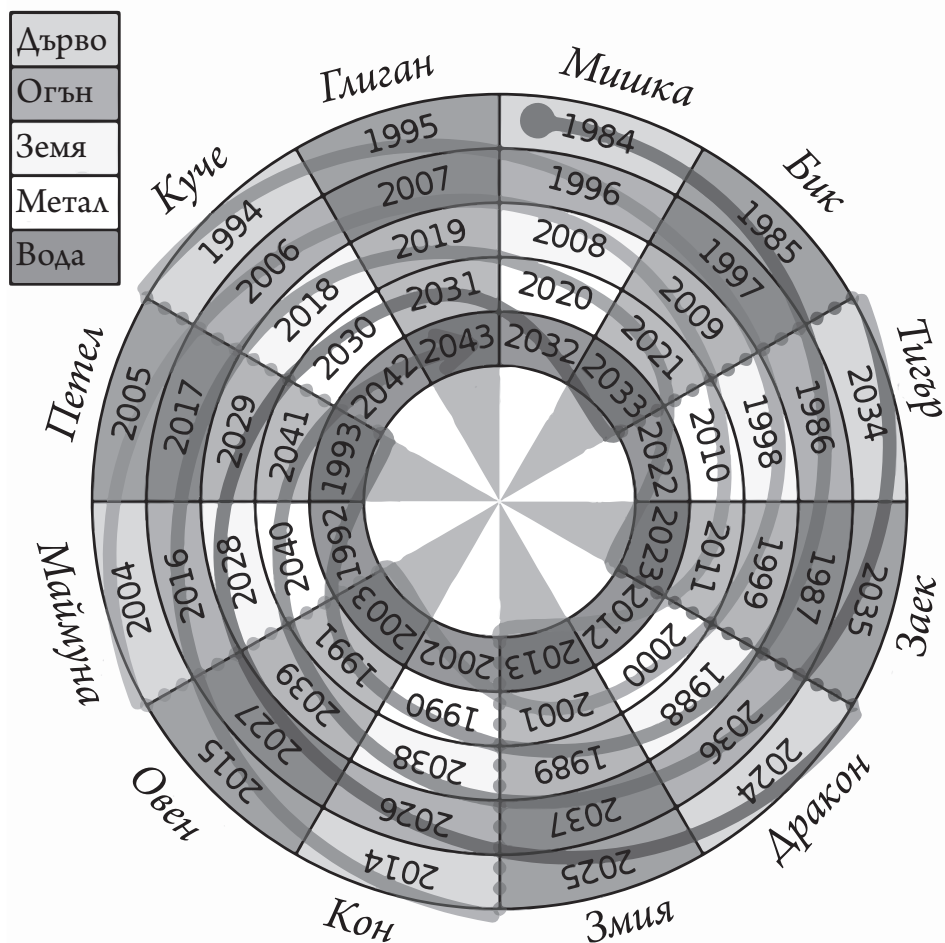
За модел на цикличното време най-често се използва видимият годишен път на Слънцето по еклиптиката, който преминава през дванайсет съзвездия, наречени зодиакални. Съответно *зодиак* се нарича сидеричният (звездният) път на Слънцето. В миналото всички далекоизточни страни са използвали циклично летоброене по шейсетгодишен календар, наречен *каниши* или *ето* (干支). Той се основава на десетте земни ствола и дванайсетте зодиакални знаци, като всяка година се означава с два йероглифа – първият е за земния ствол, а вторият – за зодиакалния знак.

Символи на дванайсетте небесни клонки (*джюуниши*), както се наричат зодиакалните знаци, са дванайсетте животни, показани по-долу. Важно е да се уточни, че някои животни имат алтернативни варианти (Шели, 2005).

Знаците на зодиака (*джюуниши*)

Десетте земни ствола (джиккан) са представени от петте елемента – дърво, огън, земя, метал и вода, като всеки от тях има по два варианта, символизиращи съответно *ин* и *ян*. С *ян* се назовава слънчевата и видима страна на явленията, докато с *ин* се обозначава тяхната скрита, неясна, останала в сянка страна. Като философска концепция учението за *ин* и *ян* се появява за първи път в „Книга на промените“ (Идзин).

Текущият шейсетгодишен цикъл

На схемата се вижда текущият шейсетгодишен цикъл, който е започнал от началото на 1984 г. и ще завърши в края на 2043 г. Годишите са разположени в пет концентрични окръжности, които съответстват на петте елемента, показани в горния ляв ъгъл на схемата. Във всяка окръжност има последо-

вателности от по две години за съответния елемент с варианти *ин* и *ян*, след което се слиза на следващото ниво, докато се стигне най-вътрешната окръжност (елемента *вода*). След този пълен цикъл на десетте ствола отново се изкачваме при елемента *дърво* на най-външната окръжност. Със спираловидни линии е показано редуването на годините, а с точки – връщането от елемента *вода* към елемента *дърво*.

Тъй като всеки шейсетгодишен цикъл съществува сам за себе си, при преминаването към линейно летоброене понякога са възможни колебания в рамките на 120 години – по един цикъл в едната и в другата посока.

Системата *ненго*, т.е. годините, през които управлява съответният император, е друга циклична система за летоброене, която и до днес съществува успоредно с линейната. Тя е позната от втората половина на VII в., но в сегашния си вид е въведена през 1868 г. В конституцията от 1947 г. няма текст за *ненго*, но през 1979 г. японският парламент приема закон, според който тя става задължителна за официалната документация. За име на *ненго* се използва девизът на съответния император, който става и негово посмъртно име. До Мейджи често срещана практика е някои императори да променят девиза на управлението си. Това е свързано с представата, че чрез смяната на девиза се осъществява космическо обновяване и така се въздейства върху земните събития, за да се променят различни неблагоприятни тенденции. След Мейджи е въведен принципът *един император – един девиз*.

Първата година от управлението на поредния император се нарича *ганнен*. Тя не съвпада с календарната година, а започва от деня, в който е обявен новият император, и продължава до 31 декември. Шьова (Хирохито) е предпоследният японски император. Той умира на 7 януари 1989 г. и от 8 януари започва първата година от *ненго* на сегашния император – Акихито (明仁).

Лунните ритми не са само база за измерване на линейното време, а дават и архетипа на една човешка общност – нейният растеж, остаряване и смърт са приравнени към лунния цикъл. Придавайки кръгова посока на времето, „примитивният човек“ унищожава неговата необратимост – във всеки един момент всичко започва отначало (Елиаде, 1994). Това време на постоянното ставане се нарича митологично време (Фол, 1998).

Митологичното време е циклично време, като неговото начало е епохата на сътворението, на първодействията и първопредметите. М. Елиаде дава пример с християнската литургична година, в която космическото прераждане се основава на раждането, смъртта и възкресението на Спасителя.

В шинто реактуализирането на митовете за божествения произход на императора също се осъществява чрез годишния ритуален календар. На *Празника на урожая* (Ниинамесай) например императорът поднася храна

от новата реколта на небесните и земните ками, като самият той също вкушава от нея. От 1873 г. се празнува на 23 ноември, като след Втората световна война е обявен за официален празник под името *Ден на благодарността към труда*. Първият празник на урожая след заемането на престола от новия император се нарича *Дайдзъоосай* и е част от ритуала по неговото обожествяване. Ритуалът е сложен и продължителен, като включва и съвместна трапеза с боговете. Сервират се две еднакви менюта, предназначени съответно за боговете и за императора. Всяко от тях включва ориз от новата реколта, два вида саке, морски дарове и други традиционни ястия. Сегашният император изпълнява ритуала през 1990 г. и по този начин фактически обезсилва декларацията, с която неговият баща е принуден да се отрече от божествения си произход на 1 януари 1946 г.

Друг празник, също свързан с урожая, е *Каннамесай*. Празнува се в храмовия комплекс *Исе джину*. На 15 и 16 октомври дар от новия урожай се поднася във външното светилище (*геку*), където се почита Тойоуке ками, а на 16 и 17 октомври – във вътрешното светилище, посветено на Аmaterасу.

В историята и културологията се използва и въведената от Карл Ясперс категория *осево време*. Като се обръща към линейната схема на историята, Ясперс подчертава, че историческата ос трябва да има значение за цялото човечество, а не само за християнския свят. Според него такава ос е времето между 800 и 200 г.пр.Хр., когато индийската, китайската и западната цивилизация, независимо една от друга, правят пробив от митологичното към рационалното мислене.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ

Принципите, върху които се основава периодизацията на японската история, почти нямат допирни точки с важни религиозни събития, но тъй като по традиция тези събития се ориентират във времето не чрез посочване на годината, в която са настъпили, а чрез споменаване на съответния исторически период, тук също ще се придържаме към този подход.

Обикновено историята се подразделя на праисторическа и историческа епоха, но в западната наука се използва и терминът *протоистория* (англ. *protohistory*) за означаване на частта от праисторическата епоха, когато съответната култура още не е създала своя писменост, но други култури споменават за нея в свои писмени паметници. Праисторическата епоха включва целия период *Джъомон* и частта от периода *Яйой* (бронзово-железния период) до първото споменаване на Япония в китайски летопис (57 г.сл.Хр.).

Протоисторическата епоха обхваща времето от 57 г.сл.Хр. до 592 г., като включва втората половина на периода *Яйой* и периода *Кофун* (период на надгробните могили), за чието начало се приема средата на III в. Границата между *Кофун* и следващия период *Асука* е дискуссионна. Най-късната дата, към която се отнася началото на *Асука*, е 592 г., а като край на *Кофун* се сочи или 646 г., или късният VII в. Резултат от тази неопределеност е застъпване-то между края на *Кофун* и началото на *Асука*.

Тъй като от VII в. японците вече имат своя пълноценна писменост, на която са създадени множество документи, а не само инцидентни надписи, каквито са случаите с надписите върху меча от Инарияма и огледалото от храма *Суда Хачиман*, ако приемем гледната точка, че 592 г. е начало на периода *Асука*, това начало може да се разглежда и като граница между протоисторическата и историческата епоха.

По-долу са посочени основните религиозни събития през различните исторически периоди.

Джъомон (14500 г. пр.Хр.–250 г.пр.Хр)

- Анимизъм и култ към плодородието.

Яйой (250 г.пр.Хр.–250)

- Ритуали, свързани със земеделието, шаманизъм.

Кофун (250–646)

- Не по-късно от V в. японците се запознават с китайската писменост и с конфуцианството, а през първата половина на VI в. се официализира разпространяването на будизма.

Асука (592–710)

- Дейността на принц Шьотоку, автор на първите японски коментари върху будистки сутри. Построен е храмът *Хорюджи*.

Нара (710–794)

- Хрониките *Коджики* (712) и *Нихонги* (720). Шестте будистки школи и голямата статуя на Буда в храма *Тодайджи*.

Хейан (794–1185)

- Религиозните школи *Шингон* и *Тендай*. Начало на синкретизма.

Камакура (1185–1333)

- Теорията за единствения ритуал – амидизъм, ничиренизъм и двете основни школи в дзенбудизма. Исе (Ватарай) шинто.

Рестаурацията Кенму (1333-1336)

- ♦ За кратък период император Годайго успява да си възвърне властта.

Муромачи (1333–1573)

- ♦ Доминиране на дзенбудизма. Движението *икко икки*, Йошида шинто, начало на християнския век през 1549 г.

Адзучи-Момояма (1573–1600)

- ♦ Дейността на тримата обединители – Нобунага, Хидейоши и Токугава. Първоначално толерират християнството, после го преследват и накрая то е забранено окончателно в началото на Едо.

Едо (1600–1868)

- ♦ Въстанието в Шимабара през 1637 г. и окончателната забрана на християнството през 1639 г. Неоконфуцианството като официална идеология и задължителната регистрация на населението в будистки храмове. Школите *Кокугаку* и *Митогакү*. Шинто национализъм. Поклонничеството в Исе.

Мейджи (1868–1912)

- ♦ Отделяне на шинто от будизма и появата на т.нар. държавен шинтоизъм. Завръщане на християнските мисионери. Реформиране на будизма.

Тайшо (1912–1926) и първата половина на Шьова (1926–1945)

- ♦ Укрепване на държавния шинтоизъм. Япония навлиза във време, наречено тъмната долина (*курай танима*).

Втората половина на Шьова (1945–1989) и Хейсей (1989–)

- ♦ Отделяне на религията от държавата и свобода на вероизповеданията. Необудистки движения – *Сока гаккай*, *Рейюкай*, *Аум шинрикьо* и др.

Хронологичните рамки на периодите варират с разлики от по няколко години, като това се обяснява с различни исторически обстоятелства. Така например Токугава Иеясу разбива противниците си в битката при Секигахара през 1600 г., но получава титлата шьогун през 1603 г., след което формира бакуфу (шьогунат) със седалище Едо (старото име на Токио, което по онова време се е произнасяло като Йедо). Ето защо за начало на периода едни автори сочат 1600, а други – 1603 г.

Историческите и културните периоди невинаги съвпадат. Така културата от първата половина на VII в. се свързва с управлението на императрица Суйко и дейността на Шьотоку тайши, но най-влиятелни политически фигури са водачите на рода Сога. Културата от този период се нарича просто

културата Асука. Културата от втората половина на VII и началото на VIII в. е известна като културата Хакухо. Нейният разцвет съвпада с управлението на император Тенму и наследилата го императрица Джито, т.е. с времето от 672 до 697 г. С други думи, историческият период Асука включва два културни периода – Асука и Хакухо. Историческият периодът Едо също се разделя на два културни периода – Генроку и Касей.

ГЕОГРАФСКИ СВЕДЕНИЯ

Япония е островна държава, разположена върху архипелаг от четири големи и няколко хиляди малки острова. Големите острови са изтеглени под формата на дъга от североизток на югозапад. Южно от Кюшю, на 650 километра в акваторията на Източнокитайско море, се простира архипелагът Рюкю (Нансей). Най-големият остров на архипелага е Окинава с главен град Наха.

Територията на страната е 377 873 кв. км. по данни от 2000 г.

Сезоните са четири. Особено ясно се открояват зимата и лятото, докато разликата между пролетта и есента не е така очевидна.

На южните острови през зимата температурата рядко пада под +13 °C, докато за Хокайдо температури под –10 °C са нещо обичайно, а има и случаи, когато температурата пада до –40 °C.

Малко известен е фактът, че Япония е една от страните с най-обилни снеговалежи. Интересно в случая е, че най-много сняг пада не на северния остров Хокайдо, а в западната част на Централен Хоншю по крайбрежието на Японско море, където сняг вали до 100 дни годишно.

Лятото е горещо и влажно по цялата територия на страната. На остров Хоншю температурата дори през нощта рядко пада под +20 °C, а през деня горещини от +38 °C се смятат за нещо обикновено. Японците имат дори специален израз – *бягство от горещините* (хишьо). През горещите летни дни всички, които имат възможност, заминават за по-прохладни райони на страната, какъвто например е северният остров Хокайдо, където температурата рядко е по-висока от +27 °C.

Дъждовният сезон (*байу, цую*) обикновено започва в началото на юни (в Окинава около 8 май) и продължава докъм 20 юли. Записва се с йероглифите за *слива* и *дъжд*, тъй като съвпада със зреенето на сливите.

Типични за този сезон са многото плесени, с което се обяснява алтернативното му записване с йероглифите за *плесен* и *дъжд*. Японците казват, че ис-

торията на тяхната култура може да бъде представена като хилядолетна борба с мухъла и плесените. Тази борба е дала отражение върху архитектурата, облеклото, храната и т.н. Примери за това са кимоната, подвижните прегради между стаите, храните с твърда повърхност, предпазваща от мухъл.

В Япония има няколко климатични зони. Най-северните области имат субарктичен климат, централната част на страната е в умерената климатична зона, а в най-южните райони климатът е субтропичен.

Разнообразният климат е дал отражение не само върху особеностите на бита и архитектурата, но и върху отличаващият се с изключително разнообразие и пестрота годишен културен календар – от снежните фестивали на север до южните ритми на Окинава.

До 1869 г. северният остров Хокайдо е бил част от територия, включваща Курилските острови и Сахалин, под общото название *Едзочи*. Тогавашното правителство създава специална агенция за културно и икономическо интегриране на острова към Япония.

Префектури с важни исторически и религиозни обекти

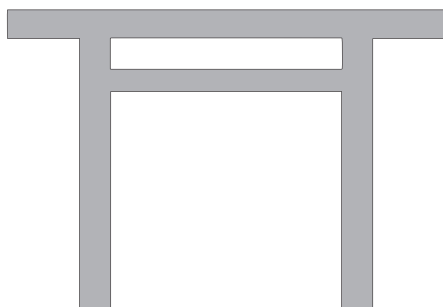
Особено място в историята на Япония заема Кюшю, най-южният от четирите големи острова на Японския архипелаг. Влиянието на континенталната религия и култура обикновено е достигало най-напред до него, а пристанището в Нагасаки е било за Япония прозорец към света през периода на затворената страна (1639–1853). С Нагасаки е тясно свързана и историята на християнството в Япония.

Най-старите и влиятелни центрове на шинтоизма са храмовите комплекси *Исе джингу* и *Идзумо тайшия*. Разположени са съответно в съвременните префектури Мие и Шимане.

Развитието на будизма е свързано с планината Хией, разположена източно от Киото. В нея през 806 г. в манастира *Енрякудзи* Сайчьо основава школата *Тендай*. В района на съвременната префектура Вакаяма се намира планината Коя, в която през 819 г. Куукай основава манастира *Конгообуджи*.

В Канагава се намира град Камакура, седалище на първия шьогунат, а в Ибараки през периода Едо е основана *Школата Мито* (Митогаку).

Шинтоизъм

СВЕТЪТ НА КАМИ

Според данните, с които разполага съвременната наука, терминът *шинто* е споменат за първи път на две места в разказите за деянията на императорите Йомей и Котоку, поместени в летописа *Нихоншиьоки* (*Нихонги*) от началото на VIII в. И на двете места *шинто* се появява заедно с термина *бунпо* (仏法 законът на Буда). В разказа за деянията на император Йомей на пример се казва, че той почитал шинто и вярвал в закона (учението) на Буда.

За да разграничат учението за собствените си божества (*ками*) от будизма, японците заемат от китайски език йероглифното съчетание 神道, което в съвременния японски език се произнася като *шинтоо* с ударение на първата сричка и в буквален превод означава *пътят на ками*. Европеизираното название на шинтоо е шинтоизъм, а самият термин по правило се транскрибира с кратко /о/, т.е. *шинто* (*shinto*). В тази книга термините *шинто* и *шинтоизъм* се употребяват като синоними.

През VII в. японската писменост вече е факт, но текстовете все още се създават предимно на класически китайски език – *венян*. За предаване на реалии без китайски аналози японците често заемали китайски термин с достатъчно близко значение, след което съдържанието му се предефинирало в съответствие със значението на записваната японска реалия. В случая

йероглифното съчетание 神道 в китайски език се произнася като *шъндао* и вероятно за първи път се появява в коментарите към *Канона на промените* (Идзин), където означава *божества, духове*. Ето едно от многобройните тълкувания на значението на тази дума: *непознаваемите и чудесни пътища, чрез които духовете, добри и зли, изпращат щастие или беди в света на хората*.

Разбира се, нито съвременното звучене, нито пък значението на йероглифното съчетание 神道 могат да се екстраполират механично в миналото. Тук е необходимо да уточним, че една от особеностите на японската писменост е във възможността някои йероглифни съчетания да се произнасят по различен начин, като това обикновено е свързано и с известни нюанси в тяхното значение. Така йероглифното съчетание 山||| може да бъде прочетено по три различни начина – *сансен*, *ямакава* и *ямагава*, като първите две четения означават *планини* и *реки*, а третото – *планинска река*. Дори фамилията на известния писател и фолклорист Орикучи Шинобу (1887–1953) се среща и като Оригучи.

Някои автори смятат, че първоначалното четене на йероглифите 神道 е било *джиндоо* и е означавало вяра в зли духове и привидения (*киджин*). По принцип такова четене е възможно, но тъй като поради спецификата на йероглифната писменост е практически невъзможно да се реконструира четенето на 神道 в началото на VIII в., твърдението за смислоразличителна опозиция, представена от термините *шинто* и *джинтоо*, е неубедителна.

Въпросът за произхода на термина *шинто* е разгледан от холандският японист Марк Теувен (2002) и тук ще уточним само, че в японските названия на континенталните религии обикновено се употребява наставката *кьоо* (教 букв. *учение*), а не *тоо* (道 букв. *път*). Така будизъм е *буккьоо*, конфуцианство – *джюкьоо*, даоизъм – *тоокьоо*, християнство – *кирисутокьоо*, а ислям – *исурамукьоо*. Будизмът се среща и под названието *буцудоо*.

От терминологична гледна точка внимание заслужава и въпросът за разграничаването на шинтоистките и будистките храмове. Шинтоистките храмове обикновено се наричат *светилища*, а когато думата *храм* е употребена без определение, се подразбира, че става дума за будистки храм.

Според Мотоори Норинага (1730–1801) шинто процъфтява през древността, преживява упадък през средните векове и се възражда от представителите на Школата за национална наука, към която принадлежи и самият Норинага. Ето защо той посвещава практически целия си живот на изучаването на *Коджики*, за да намери изконните корени на шинто.

Гледната точка на Норинага се споделя и от Ямада Кунио (1875–1962), създател на японската етнография, който също се посвещава на идеята за реконструиране на изконния шинтоизъм, като изследва обредите, обичаите и

вярванията в различни райони на Япония. Неговото верую е, че континенталните влияния не са унищожили напълно изначалните японски вярвания, които продължават да сплотяват духовно японците.

След края на Втората световна война изследванията на шинтоизма в западния свят и Русия преживяват дълбока криза. На шинтоизма и конфуцианството е вменена основната вина за милитаризирането на Япония – една идеологема, която се радва на завидно единомислие и от двете страни на желязната завеса през целия период на нейното съществуване.

Към края на XX в. изглежда, че предубежденията към шинто, породени от следвоенния антинационализъм, са преодоляни, но това не е съвсем така. Истината е, че в много случаи става дума просто за замяна на идеологичките аргументи с научни или наукообразни.

Някои западни учени лансират идеята, че за шинтоизъм, разбиран като религиозно учение, може да се говори едва за времето след късния XIII в., а преди този период в Япония са съществували само местни култове и концептуалното обобщаване на базови религиозни тенденции е невъзможно (Теувен, 2003; Бауринг, 2005). Така те се противопоставят на традиционната гледна точка, според която шинто е духовна основа на японската нация и японската цивилизация, религиозна система, съществуваща от древни времена и запазила тясна връзка с ценностната система на японците. Сред представителите на традиционната гледна точка са японски учени като Янагита Кунио, Орикучи Шинобу, Сонода Минору, а от западните – Джон Нелсън (2000). Към нея се придържат и повечето съвременни руски японисти.

Дж. Китагава (1988), един от най-големите специалисти по история на японската религия, разглежда шинтоизма като автохтонна религиозна традиция, запазила през вековете неизменно вътрешно съдържание, но трансформирала под влияние на континенталните религии външните си форми.

Тук ще разглеждаме шинтоизма като единен комплекс от идеи и представи, което позволява да говорим за него като за дълбинна структура, запазила във времето своята устойчивост и относителна неизменност. Разбира се, в ретроспекция можем да видим множество различия, които са неизбежни за всяка религиозна система с многовековна история, но тези различия не засягат същността на шинтоизма, основана на вярата в kami.

Тъй като още през 673 г. е създадено Управление по въпросите на небесните и земните kami (*Джингикан*) и вече са направени първите стъпки за въвеждане на единна литургична година, цитираната по-горе гледна точка на учени като Ричард Бауринг и Марк Теувен е неприемлива.

Шинтоизмът е естествено възникнала национална религия и в него няма доктринални елементи, водещи началото си от първоосновател, про-

рок или от божествени откровения. Що се отнася да свещените книги, някои японски автори виждат известен паралел между Стария завет и митологично-историческите летописи *Коджики* и *Нихонги*.

Шинтоизмът трудно може да бъде описан адекватно в термините на европейските представи за вяра и религия, тъй като в него японците виждат естествения и хармоничен ред на всичко съществуващо от незапомнени времена, виждат Пътя, който трябва да следва всеки един от тях. Шинтоизмът е не просто религия, а парадигма на японската духовност (Сонода, 2001).

Почитането на ками и предците, участието в ритуалите и спазването на обичаите, свързани с шинтоизма, се възприемат като нещо, произтичащо от естествения ред на нещата, а не като религиозна вяра. В известен смисъл може да се каже, че японците живеят в света на ками и заедно с тях. Разбира се, както и във всички религии, в шинто също се разграничава сакралното от профанното, но разликата между тях невинаги е достатъчно ясна.

Докато в християнството се смята, че Бог създава човека по свой образ и подобие, според шинтоизма както самите японци, така и островите, обитавани от тях, са богородени. Прародители на хората са ками и самите хора стават ками след смъртта си. Ето защо отношенията между ками и хората в шинтоизма са принципно различни от отношението Бог-човек в християнството. Идеята за пряка съпричастност със сакралното има изключително важно значение за духовното самосъзнание на японците и за японския етос в частност.

С шинтоистките представи за устройството на мирозданието са свързани понятията *Небе и Земя* (Тенчи), *Свещеният небесен стълб* (Тен но ми-хашира), *Небесната равнина* (Такамагахара) и т.н.

С митологичните представи за историята на страната са свързани термините *Ерата на божествата* (神代 Камийо/Джиндай) и *слизване на Небесния внук на Земята* (Тенсонкоорин), а с концепцията за държавното устройство, разработена в *Школата Мито* (Митогакуха) – труднопреводимият термин *кокутай*. Един от възможните преводи е *държавен организъм*.

Съвременните изследвания на шинто се провеждат по направления на теологията, историята, фолклористиката и антропологията. Може да се каже, че основите на научното изучаване на шинтоизма се поставят от *Школата за национална наука* (Кокугаку) през периода Едо (1600–1868). Особено внимание на писмените източници и теологията на шинто се отделя през периода Мейджи (1868–1912), като през 1905 г. е разкрита катедра по теология към Токийския университет. Изключителна роля за изучаването на шинто от гледна точка на народните традиции и фолклористиката изиграват Янагита Кунио и Орикучи Шинобу.

Форми на шинтоизма

Шинто съдържа множество елементи, породени от неразривната му връзка с националните институти, от една страна, и с народните вярвания, от друга. Появата на различни школи и направления несъмнено е стимулирана и от будизма, тъй като будистите предлагат множество теории, за да хармонизират собствените си доктрини с местните култове и вярвания. Някои направления в шинто пък възникват в резултат на големи социални промени, каквато е например реставрацията *Мейджи* през 1868 г.

Обикновено се разглеждат следните форми на шинтоизма:

- храмов шинтоизъм;
- шинтоизъм на императорския двор;
- държавен шинтоизъм;
- народен шинтоизъм;
- сектантски шинтоизъм.

Най-древният и разпространен вид религиозна практика в шинтоизма е т.нар. храмов шинтоизъм (*джинджа шинто*). Смята се, че шинтоистки храмове (светилища) се изграждат от незапомнени времена, още преди началото на японската държавност. От тази гледна точка съвременният храмов шинтоизъм е продължение на вярвания, възникнали още през митологичната епоха. Самият термин *джинджа шинто* започва да се използва широко след *Мейджи*, за да се разграничи от сектантския шинтоизъм. Когато терминът *шинто* е употребен без определение, обикновено се подразбира, че става дума за храмовия шинтоизъм.

Под шинтоизъм на императорския двор (*коошицу шинто*) се разбират религиозните церемонии, които се провеждат в трите храма (светилища), разположени на територията на императорския дворец. Централното светилище се нарича *Кашико докоро* и в него се съхранява копие на священото огледало, символзиращо духа на Аматерасу, върховната богиня в шинтоисткия пантеон. Оригиналет се намира във вътрешното светилище (*найку*) на храмовия комплекс в Исе. Западно от *Кашико докоро* е светилището *Коореиден*, в което са намерили покой душите на предишните императори. В източната част на комплекса се намира светилището *Шинден*, посветено на всички ками.

До трите светилища имат достъп само членовете на императорското семейство и служителите при Двора. В древността за религиозните церемонии в императорския дворец отговаряли представители на жреческите

родове Накатоми, Инбе и Урабе, но тази традиция отдавна е прекъсната. През 1908 г. със специален закон са регламентирани религиозните служби, провеждани в храмовия комплекс при двореца.

На 15 декември 1945 г. с акт на окупационните власти шинто е отделен от държавата, а на 1 януари 1946 г. императорът е принуден да се отрече от божествения си произход. Въпреки това той продължава да води по-важните служби в храмовия комплекс при двореца и фактически си остава първожрец на шинтоизма. Почти всички церемонии в императорския шинтоизъм протичат по закона от 1908 г.

Държавният шинтоизъм (*кокка шинто*) е религиозна политика, формирана през Мейджи и отменена от окупационните власти през 1945 г. Самият термин е неологизъм, създаден след окупацията на страната. Същността на държавния шинтоизъм е в отделяне на шинто от будизма (*шинбуцу бунри*), реорганизиране на храмовия шинтоизъм под контрола на императорския двор и превръщането му в държавна религия.

Храмовият комплекс Исе джингу

През 1869 г. император Мейджи лично провежда служба, по време на която полага клетва пред шинтоисткия пантеон. Така се придава официален статут на императора като първожрец на шинтоизма и на единството между

шинто и държавата. С указ от 13 март 1868 г. е въведена единна ритуална практика, а светилищата са разпределени по категории, като за главно сред тях е обявено *Исе джингу*.

В конституцията от 1889 г. терминът *шинто* изобщо не се среща, но личността на императора е обявена за свещена и неприкосновена именно в съответствие с шинтоисткия канон. Ито Хиробуми, бащата на японската конституция, коментира това положение в смисъл, че императорът е слязъл от Небето, той е с божествена същност и макар да е длъжен да уважава закона, законът не може да изисква от императора отчет за дейността му.

Краят на държавния шинтоизъм идва с поражението на Япония във Втората световна война и нейната окупация от съюзническите войски. Със специална директива на Щаба на окупационните войски шинтоистките ритуали са обявени за идейна основа на милитаристичната и националистическата пропаганда, шинто е отделен от държавата и е забранена всякаква форма на държавна подкрепа за него, както и пропагандирането му от държавните служители. В самата директива е употребен терминът *джинджя шинто*, т.е. *храмов шинтоизъм*, а не *кокка шинто*, въпреки че по същество в нея е дефиниран именно държавният шинтоизъм.

Личната вяра в ками и следването на шинтоистките традиции не са непременно свързани с храмовия шинтоизъм. Под народен шинтоизъм (*миндзоку шинто*) се разбира съвкупност от религиозни представи, обичаи и традиции, които съвпадат само частично с храмовия шинтоизъм и съществуват отделно от религиозните практики в светилищата. Много автори смятат, че в случая с народния шинтоизъм може да се говори по-скоро за фолклорна традиция, повлияна на по-късен етап от будизма и конфуцианството. В шинтоизма по принцип е трудно да се отдели религиозният компонент от общокултурния, а в народния шинтоизъм това е практически невъзможно.

Първоначалният замисъл на създателите на т.нар. държавен шинтоизъм бил да се ограничи влиянието на будизма и да се централизира управлението на шинтоистките храмове, но още през 1874 г. става ясно, че този замисъл не може да бъде осъществен в пълен обем. Ето защо правителството разрешава съществуването на независими шинтоистки общини. Тези общини се означават с термина *кьооха*, който означава *секта/секти*, и до края на Втората световна война те са обект на специален контрол.

Сектантският шинтоизъм е твърде разнороден, но обща черта е акцентът върху конфуцианската етика и стремежът за възраждане на древните шинтоистки ритуали. Сектите имат свои създатели и дори писмени доктрини, докато храмовият шинтоизъм няма основател, а сакралните знания се предава устно. През 1947 г. е създадена Федерация на шинтоистките секти.

Погребение в такава могила е описано в китайската династийна хроника *Летописи за Уей* (*Wei zhi*, яп. *Гиши*), като особено внимание е отделено на ритуала за пречистване след него. В хрониката се разказва за японско царство Яматай, начело с девственица на име Химико (или Химеко), която притежавала чудодейна сила. След смъртта си през 248 г. Химико била погребана в надгробна могила. Науката все още не може да даде еднозначен отговор на въпроса коя е историческата личност зад името Химико.

Първите надгробни могили, които дават и названието на периода Кофун се появяват в северната част на остров Кюсю през III в., а през IV в. започва тяхното изграждане и в равнината Нара на остров Хонсю.

Надгробната могила на император Нинтоку (313–399)

Предполага се, че през Кофун хоризонталната картина на света, в която Страната на мъртвите (*Йоми но кун*) е разположена отвъд морето, е заменена с вертикалната космология, според която Страната на мъртвите се намира под земята. Нейна противоположност е Високата небесна равнина (*Таками но хара*), обиталище на небесните ками. Между двете се намира Страната на тръстиковите равнини (*Ашихара но нака цу кун*), т.е. Япония. В нея живеят хората и земните ками. Устройството на някои надгробни могили възпроизвежда представите за строежа на мирозданието – кръгло небе над квадратна земя и светът на мъртвите под тях.